

Structura verborum

Szóknak [zép ö]zve-illetések

A rendszerezés iránti igény olyan emberi tulajdonság, amely minden művelt, tudományt gyakorló emberfőben benne leledzik, érthető BALOGH LÁSZLÓ több éve kísérletező óhajában is.

Gondosan tanulmányozott dolgozatainak eredményeivel nem is kívánok vitába, perbe keveredni. Azonban néhány olyan megállapítást óhajtok tenni, amelyet haszonnal alkalmazhat további munkájában. Magam is örömmel látom a helynévadás elméletének kutatását, bővítését, csiszolgatását; közben tapasztalom, hogy legszorgalmasabb művelői sem értenek még mindenben egyet. Helyneveink végleges rendszerezésére, bizonyos elméleti törvényszerűségek megállapítására az időt azonban még nem látom elérkezettnek. Ebben SZABÓ T. ATTILÁVAL, BENKŐ LORÁNDdal értek egyet. Nem tagadhatom, mindketten foglalkoztak ilyen részproblémákkal is. Mint gyakorló gyűjtő és kutató, szeretném azonban néhány tényként felhasznált megállapítását a szerzőnek megkérdőjelezni. Eddigi tapasztalataimmal nem mindenben egyeznek kategorikusan hangzó feltételezései. Tapasztalt lektora, PAPP LÁSZLÓ is vizsgálatot igényel, vizsgálatot javasol (NyK 72 :115, 15. jegyz.). Én feltétlenül megfogadtam és elvégeztem volna BALOGH LÁSZLÓtól is leírtakat: „A névstruktúra érdeke és nézetünknek a h i v a t a l o s [én emeltem ki — R. C.] állásfoglalással való ellenkezése igényelné az idetartozó földrajzi nevek a l a p o s [kiemelés szintén tőlem — R. C.] fölülvizsgálatát.”

Az egyszerű, sőt fagyos h i v a t a l o s szóval fedett állásfoglalás mögött nyelvészetünk olyan — csak elhunytakat említve — nagyjainak megállapításai vannak, mint MELICH JÁNOS, PAIS DEZSŐ és KNEI ZSA ISTVÁN. Méltó ellenfelek, akikkel szemben igazolni valamit szép feladat, valóban alapos fölülvizsgálatot igénylő munka. Gondolok ezzel olyan műre, mint KÁZMÉR MIKLÓS „Falu”-ja. Megjelenése óta végzem — kezembe kerülő adatokkal — kiegészítését, s örömmel állapítottam meg, hogy szaporítani lehet adatait korábbiakkal, de megállapításai ezzel nem változnak, legföljebb a jelenséget — ott ahol ő ezt területileg kifejti — korábbról keltezhetjük. Jelentős és elismert, fennálló törvényszerűséget csakis nagy és hiteles adathalmazzal, a nagy számok törvényszerűsége alapján szabad kérdésessé tenni.

BALOGH LÁSZLÓnak a NyK-ben most harmadik tanulmánya jelent meg (75 :407—418) a helynevek vizsgálatáról. Bizton vártam, hogy az általa is szükségesnek tartott „idetartozó földrajzi nevek a l a p o s fölülvizsgálatát” végezte el. Sajnálattal olvastam soraiban, hogy az előbbi szűk körben mozgó (4 község) helynévanyagából ismétlésekkel operál. Kívánatos ezért is, hogy a legutóbbi dolgozatában szemetszűrő hibákat — már a szakközönség érdekében, a magyar helynévkutatás és a NyK reputációja végett is — helyesbítsem.

Bakonazygethe > *Bakonya*. A NyK 72 :104. lapján KNIEZSA ISTVÁNRA hivatkozva [!] így ír: 1425 :*Bakona zug* > *Bakonya*. Pedig Kniezsánál — sajtóhibásan — ez áll: *Bakona-zyg*. A forrásban (MAKSAI, Szatm. m. 182) egyik sem, hanem *Bakonazygethe* ~ *Barkzygethe*! A tudományos kutatásban előírtak szerint erre az olvasó figyelmét feltétlenül fel kell hívni. Nem ez történt, hanem a NyK 75 :414. lapján: *Bakona zygethe* szerepel, a *Barkzygethe* névváltozat megemlítése nélkül. BALOGH LÁSZLÓ gyűjtötte *Bakonya* helynév valószínűsítheti a *Bakonazygethe* olvasat helyességét. De a másik hibás (?) adatot is meg kell említeni! Már csak azért is, mert ismerünk *Bark* személynevet (GYÖRFFY 1²:281), másrészt ugyanezen oklevél Nábrád határából *Kysbabana* helynevet is említ. Ilyen — kétféle olvasat, összecsengő helynevek — esetben (ha lehetséges) eredetiben, fényképben kell megvizsgálni, hogy mit mond a kérdéses oklevél, nem történtek-e hibás olvasatok. De elhallgatni nem szabad.

KNIEZSA (Ecsed 24. sz.) *Bakona-zyg[ethe]* nevet, helyesebben annak első tagját a szláv *Bukovina* 'bükkös'-ből > **Bukouna* > **Bokóna* > *Bakona* fejlődésen vezeti le. Sajnos BALOGH LÁSZLÓ sem ad támogatást, hogy a névfejtésnek megvan-e az alapja. Vagyis az említett erdő *bükkös*-e? Ugyanis a Túr árterében ez igen különös jelenség lenne (ha nem is egyedülálló: 1257: „arbor que dicitur *bykfa*” Sámód (Drávamente) határjárásában GYÖRFFY 1²:375; ma Páprád határában: *Bükkhát* helynév él). BALOGH LÁSZLÓ domb-szerűnek írja le, így a páraigényesebb bükk relictumként — a dombon — fentmaradhatott (vö. *Bükk-hát*!). Az 1886/900 évi 75 000-es térkép *Bakonya erdő* néven mint mocsárerdőt jelzi Nábrádtól északra (4769. szelv.), s egyben igazolja az 1966-ban gyűjtött *Bakonya* névváltozatot.

Az a véleményem, hogy a *Bakonazygethe* > *Bakonya*, szerzőtől feltételezett név rövidülés is érdemelt volna bővebb vizsgálatot. Nem is olyan szilárd lábon áll, nem is olyan biztos, hogy „A lakosság (= elnevező) azonban a strukturális változás szabályai szerint járt el, elhagyta az anakronisztikus *-zygethe* bázisnevet, és önálló lokalizátort alakított a névből: *Bakonya*.” Bizonyára örömmel látja a szerző a *Bakonya erdő* helynevet, amelyet **Bakonya erdeje* alakban íel is tételezett. Persze a *Bakonya erdő* néven is egy kis térképész-névadás íz érződik. Ilyenkor elő a régi kéziratok térképekkel (ha vannak) a XIX. századból, lássuk mit mondanak.

Súlyosabb tévedést látok az *Eegur* > *Nagyéger* névadási magyarázatában. Közismert a finnugor nyelvekben, így a magyarban is, hogy *fanév* egyes szám alanyesetben jelentheti az abból álló erdőt is! (N. SEBESTYÉN IRÉN, Fák és fáshelyek régi nevei az urali nyelvekben. Bp., 1943. passim). Tehát *bükk* > *Bükk*, *nyír* > *Nyír* stb. Az *Eegur* bizony égerfákból álló erdőt jelentett, nem volt szükséges nyelvi törvényszerűségeinek szerint hozzá az *erdő* szó kitétele. Ha azután tulajdonosa nyomán lenne neve az erdőnek, megszületnek a különböző *-fája* összetételű helynevek (~ helységnevek), például *Gergelyfája*. Az erdő kiirtása ezeken nem változtat! Az *erdőnév* (= helynév) attól, hogy egyetlen (vagy néhány) fa helyben és megmarad, nem tűnik el, mert területi elnevezés. Így lehet *erdőnév* → *helységnév* fejlődés (villa THUL GYÖRFFY 1²:396). Számos fanévből alakult erdőnevet ismerünk, amely ma már más művelési ágban van, legtöbbször *erdő* → *legelő* → *szántó* a változás, s ma is *Liponya* (< *Lipovina* 'hársas', Kárász, Baranya m.), *Bükkös* (Hosszúhetény, Baranya m.) stb. a neve. A néhány vagy egyetlen megmaradt fa azután új nevet kap(hat), amely név területileg nem fedi a régi erdőnevet:

Öregtölgy, Héthárs stb., a területen belüli tüzetesebb helymeghatározás végett. Ilyenkor fordulhat elő, hogy *Éger* > \emptyset , míg a szűkebbkörű *Nagyéger* elnevezés kiterjeszkedik a régi elnevezés területére (vagy annak csak egy részére). E lehetőségtől eltekintve a *Kiscser, Nagyéger, Öregtöl* erdőnevek szabályszerűek és szinte gyakoribbak az előzőnél. Azonban az 1357 → 1864 közötti időtávolság áthidalása felettébb kívánatos lenne adatokkal, vagy legalább is (az esetleges) határjárás menetével igazolandó. Ugyanis amíg a területen égerfafaj és magyar lakosság lesz, *Éger, Nagyéger* helynevek újra keletkezhetnek, függetlenül az írásbeli 1357 évi adattól.

Ha forrást forgatunk, szerkesztési adottságaival tisztában kell lennünk, másrészt szabatosan (valamennyi névváltozatával) idézni kell. A NyK 75 :412. lapján így idéz a szerző: MAKS. 1425. *Welche, Welcherethe*, holott MAKSAI művében más áll! Ez: 1425: *Welcherethe* (*Wewche-*; *Welche*: szláv), amely feloldva azt jelenti, hogy az 1425. évi adatnak *Welcherethe* ~ *Wewcherethe* változatai vannak az említett írásos emlékekben. A „*Welche*: szláv” tömör kifejezés azt jelenti, hogy MAKSAI munkájában KNIEZSA (aki a hely- és személyneveket determinálta) a *Welcherethe* ~ *Wewcherethe* helynév első tagját szláv eredetűnek minősítette! De semmi esetre sem azt, hogy a helynévnek lett volna egy **Welche* változata. Sokkal értékesebb Balogh László elméleti fejtegetéseinél azonban az általa feljegyzett *Vöus réti* helynév, amely nyilvánvalóan az 1425. évi *Wewcherethe* élőnyelvi módosult folytatása. Kívánatos lenne azonban itt is az eredeti oklevél vizsgálata (ha lehetséges).

Nagyon kézzelfogható a szerző magyarázata (NyK 75 :413) a szamoskéri *Dessewffy tanya* > *Derzsőüfi tanya* nevének változásával kapcsolatban. Itt csak azt említeném meg, hogy Nyírcsaholytól északnyugatra, a Gönczy-féle atlasz (1883—1890) *Derzsofi t.[anya]* (így!) nevet ismer. Eltekintve az ismert *nyás* > *nyárs* stb. változástól, bizonyára közrejátszhatott a közelben fekvő *Derzs* falu neve is, mint népetimologikus tényező. A baranyai Kárász község egyik helyneve hasonló párhuzamos változatot mutat: *Derzső* ~ *Derzsó*.

A Szamoshat helyneveivel nem foglalkozhatunk CSÜRY BÁLINT SzHSz.-ra nélkül. Nem kételkedem a *Küsszeg* (olv. *Küs-szeg*) BALOGH LÁSZLÓtól Szamoszegen történt feljegyzésében. S ha felcspajuk a SzHSz.-t, abban is megvan *Küsszeg* (*Küssz-szeg* hn. Olcsvaapáti)! E feljegyzésben — CSÜRY BÁLINTÉban — sem kételkedem. Annnyiből is inkább említeni kéne, mert közelben fekvő helységekben bukkan fel, így esetleg BALOGH LÁSZLÓ feltevését még erősítené. A népetimologikus magyarázat a *küzdeni* igéből igen jellemző. Magyaregregy *Szakadás* helynevét is „szakadásig lehet ott dolgozni” mondással értelmezték előttem. A *küsz* halnév — balatonvidéki lévén — itt aligha jöhet szóba. A vidék nyelvallapotának változására jellemző jobbágynevek: 1359: *Keesded* (Bátor), 1505: *Keez* (Cseke, Kölcse), 1509: *Kyz* (Cseke), 1512: *Kypes* (Károly). Gyönyörű feladat lenne e nevek (és a helynevek) alapján a történeti tájnyelvi változást bemutatni! Ezenfelül itt is a régi kéziratok térképek vizsgálata és névanyaga nyújthatna még támogatást.

Már elgondolkoztatóbb BALOGH LÁSZLÓ következő gondolatmenete (NyK 75 :414): MAKS. 1425. *Borsou* [~ *Borsen* változat is van!] > 1966. *Borsóus* (Nábr.) és MAKS. 1279. *Deusteluk* [recte: *Deusteluke*!] ~ 1966. *Dijóubereg* (Szkér.). Amíg az első adat — ha az azonosítás a határjárással is igazolható — elfogadhatónak mutatkozik (vö. KNIEZSA, Ecsed 16. lapján elmondottakat), a második olyannyira nyilvánvaló lehetetlenség! Az 1279. évi — he-

lyesen — *Deusteluke* névben a régi magyarban használt *Deus* > *Dés* ~ *Dézs* személynév alkalmazása a helynév előtagjaként. A *-teluke* itt 'terra fimata' értelemben vélelmezhető (utalok csak a *telek* szó legújabb bő etimológiai irodalmára és GYÖRFFY GYÖRGY „A tatárjárás pusztításainak nyomai helyneveinkben” dolgozatára. Kny. a Túrkevei múzeum tízéves fennállására készült emlékkönyvből. Túrkeve, 1961.). Megerősítenek ebben az ÁUO. 4 :208. lapján írtak: „quod porcionem in quadam terra sua hereditaria *Mok uocata* [erre lásd HO. 6 :253–5], . . . que porcio *Deusteluke* apellatur, sitam iuxta terram comitis Mycealis filii Vbul memorati et uicinam *Neugrad* [másként *Marcellfalva*] uocatam”. A *Deusteluke* helynévnek tehát semmi köze nem lehet a *Dióberek* helynévhez. Azonban a forrás szabatos idézése itt sem ártott volna. Egyébként „MAKS. 1279. *Deusteluk[e]*” idézet (eltekintve a hibás voltától) nem is elégséges, így MAKSAI munkájához sem; a többi hivatkozása fel nem kereshető (csupán véletlen, hogy a mai helynév nyomán a jelenlegi községnév alatt fellelhetők voltak). Én is csak úgy találtam meg *Makkod* címszó alatt, hogy R. VARGA MÁRIÁTÓL MAKSAI művéhez készített helynévmutatót használtam. *Deus* > *Dézs*-re (lásd EtSz. 1 :1342–3) bővebb megjegyzés nem kell; még legfeljebb annyit, hogy az OklSz. 154 alatt jól tanulmányozható *dió* szónkból alakult helyneveink sora és hangtani alakulása, de ajánlhatók a TESz. 1 :641 alatt elmondottak is, és BÁCZI, A m. szókincs eredete. Bp., 1958², 60–78 lapjain leírtak, mielőtt a *Deusteluke* és *Dijóybereg* közé egyenlőséget rajzolnánk. *Deus* személynév jobbágyok nevéként is előfordul. Szatmárból — MAKSAI jobbágyneveinek feldolgozása során (készültsége kb. 80%) — eddig még nem került elő.

További fejtegetésekbe nem is kívánok bocsátkozni. Csak Páriz Pápai nyomán — mint a címben is — még azt jegyzem meg, hogy a *structura verborum* a 'szóknak ízép öfzve-illetések' érzésem szerint nem sikerült.

REUTER CAMILLO

Structura verborum

Der Verfasser beschäftigt sich mit dem Teil der Arbeit von L. BALOGH (NyK 72 :114–7, 75 :407–17), der diejenige Fähigkeit der typisch ungarischen geographischen Namengebung untersucht, ob der Personennamen ungarisch in Nominativ Ortsname sein kann. Es weist darauf hin, dass BALOGH die Angaben der grundlegenden Werke von Gy. GYÖRFFY, I. KNEZSA und F. MAKSAI teilweise mißversteht, ihre Verkürzungen fehlerhaft auflöst und die historischen Angaben deswegen irrig angibt. Andererseits kann er den aus Personennamen zusammengesetzten Ortsnamen nicht erkennen (1279 : *Deusteluke* > *Désteleke*, Bedeutung : Fronhof von einer Person mit ungarischem Namen *Dés*, aus lateinisch *Deus*. Ursprüngliche Bedeutung von *telek* (Grundstück) 'terra fimata'. Er identifiziert irrtümlicherweise den Ortsnamen mit einem heutigen Ortsnamen, daraus für das Gebiet charakteristischen Pflanzennamen gebildet wurde (*Dióberek* 'Nußhain')

Der Verfasser empfiehlt BALOGH den Anleitung seines Lektors L. PAPP zu folgen und er soll versuchen, die geographischen Namen aus Personennamen in Nominativ gründlich zu überprüfen.

CAMILLO REUTER